

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v34.2024.14>*В. Є. Улиганець*

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА МІЖЕТНІЧНИХ СПОРІВ ТА КОНФЛІКТІВ У АФРИЦІ

Постановка проблеми. Історія африканського континенту до ХХ століття включно, зіткана з процесів колонізації та експлуатації як людського ресурсу так і територій. Берлінською конференцією 1884–1885 роках статус колоній та їх розподіл був утверджений та «легалізований». Однак, результати такого розподілу територій та управління імперіалістичними державами своїми колоніями за принципом *divide et impere* ще на багато десятиліть вперед зумовило територіальні спори та конфлікти між державами Африки та міжетнічну внутрішньодержавну нетерпимість в багатьох державах Африки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджувалося в різних історико-правових контекстах вітчизняних та іноземних вчених, зокрема: В.Н. Денисов, М.К. Михайловський, Ю.І. Нипорко, К. Потолм, Ф. Фанон, А. Гохшильд, С.Дж. Джонсон, М. Крейвен, П.О. Мюллер, Х.Дж. Блайм, М. Тофан та інші.

Мета. На основі ретроспективи дослідити причини виникнення міжнародних, переважно територіальних спорів та конфліктів, а також причин міжетнічної внутрішньодержавної нетерпимості, що спровокувала значну кількість спорів та конфліктів у Африці.

Виклад основного матеріалу. Протягом ХІХ–ХХ сторіччя континент Африка потерпав від колоніалізму¹ [1, с. 627], який приніс суттєві людські, культурні, етнічні та інші втрати, створив проблеми з якими державам Африки доводиться боротися дотепер.

Офіційний розподіл територій Африки на колонії здійснено державами-учасницями на Берлінській конференції (далі по тексту – Конференція), яка розпочалася 15 листопада 1884 року і тривала по 26 листопада 1885 року [2, с. 29]. Дана Конференція проходила в Берліні, а її державами-учасницями стали Австро-Угорщина, Сполучене Королівство Вели-

¹ Колоніалізм (от лат. *colonia* – поселення, засноване переселенцями на чужій території) – система територіальних захоплень більш розвиненими в економічно-політичному, технічному, воєнному відношеннях державами країн з нерозвинутою державністю або зовсім без останньої, а також заснована на цих захопленнях система політичного панування, економічної експлуатації та пригноблень.

кої Британії та Ірландії, Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Німецька імперія, Португальське королівство, Російська імперія, США, Османська імперія, Третя французька республіка та Шведсько-норвезька унія [3, с. 249]. На цій конференції було проголошено намір сформувати найбільш сприятливі умов для розвитку торгівлі, морального і матеріального добробуту та благополуччя народів Африки, необхідність стежити за збереженням місцевих племен та народів [4, с. 7, 12, 14], підвищувати рівень розвитку суспільства, демократизувати його тощо. Насправді, задекларовані наміри були вдаваними, а за лаштунками приховувалися власні інтереси та амбіції кожної зі сторін Конференції, які були цілком цинічні та прагматичні щодо Африки та її проблем – *divide et impera* (*conquer*). Саме принцип розділяй та володарюй, на думку професора К. Потолма, став запорукою успіху в колонізації Африки [5, с. 71].

Процеси колонізації Африки де-факто розпочалися задовго до Берлінської конференції. Як влучно зазначає відомий американський юрист, вчений Г.Д. Берман в своїй книзі «Західна традиція права: епоха формування», з якого б моменту в минулому ми не розпочали, завжди знайдеться більш ранній [6, с. 49]. Попри це, точкою відліку в даній статті стане закінчення третьої чверті XIX сторіччя, адже на той момент Франція, Велика Британія, Португалія та Німеччина мали ще вкрай обмежений політичний вплив в Африці, але економічна експлуатація дедалі набувала розвитку [2, с. 27–28].

Ще в середині 70-х років XIX сторіччя король Бельгії Леопольда II з метою захоплення територій вздовж гирла річки Конго найняв Генрі Мортон Стенлі – відомого на той час мандрівник [7, с. 122]. Усвідомлюючи, що захоплення цього гирла може спровокувати конфлікт з державами-претендентами на ці території [8, с. 2, 30] Бельгія створює під своєю егідою Міжнародну асоціацію для дослідження і цивілізації Африки, але, як зазначає український вчений Ю. Нипорко, під даною «гнучкою назвою приховувалась справжня мета колонізаторів: захоплення й експлуатація багатств басейну р. Конго». Вже до літа 1884 р. мета була досягнута (шляхом підкупів та залякування [8, с. 3]) – більша частина басейну річки опинилася під контролем Леопольда II [3, с. 249] і була об'єднана у Вільну державу Конго, яка проіснувала з 1885 р. по 1908 р. [8, с. 3]. Солідарною є думка А. Гохшильда, який у своїй праці «Привид короля Леопольда: історія про жадібність, терор і героїзм в колоніальній Африці» детально описує процеси початку захоплення і експлуатації природних ресурсів, а також мешканців континенту [9, с. 2–3]. Принагідно зазначу, що вступ він закінчує словами – світ забув одне з наймасовіших вбивств в нещодавній історії нашої Землі [9, с. 3].

В роботі згадується про злочини вчинені за розпорядженням короля Леопольда II, які спричинили зменшення населення, як мінімум в половину, (така теза ґрунтується на дослідженнях антропологів, а також спогадах майора, який працював у Конго в 20-ті роки XX сторіччя) [8, с. 232]. «Замовлення на вбивство» – оцінка дій колонізаторів А. Гохшильдом. Вони спалювали будинки, а іноді навіть цілі села, вирізали людей, морили голодом та застосовували інші форми нелюдського поводження і єдине, що

стримувало – потреба в робочій силі [9, с. 233]. С. Джонсон у своїй дисертаційній роботі зазначає, що мільйони конголезців померло, а саме Конго стало ще більше залежне і зобов'язане із-за отриманих кредитів із Бельгії [8, с. ii]. З цього можна зробити висновок, що чоловіче населення активно знищувалося рабською працею, а також просто з ціллю забезпечити себе від населення, яке потенційно спроможне на підняття бунту та протесту. Колонізатори забезпечували повне підкорення під реальним усвідомленням смерті корінним населенням.

С. Джонсон у своїй роботі «Експлуатація Конго королем Леопольдом II з 1885 по 1908 рр. і його наслідки» розглядає дії бельгійського короля як причину політичної, економічної та етнічної дестабілізації, які перетворили території вздовж гирла річки Конго із розвинених королівств, де була своя ієрархічна система, на політично пригноблену і зубожілу державу [8, с. ii]. В Конго під час колоніалізму не розвивалася система освіти (а саме допомога та сприяння в розвитку конголезцям були причиною колонізації, відповідно до декларованого Бельгією). Такими діями Леопольд II забезпечував собі відсутність лідера, який потенційно міг би приймати стратегічні рішення та сприяти визволенню з під колоніальної залежності [8, с. ii, 2].

І тільки в 1960 р. шляхом масових повстань конголезців та загальних процесів деколонізації, Бельгія надала Конго незалежність [8, с. 5].

Паралельно процесам колонізації Африки Бельгією, утвердження і розширення своїх прав на відповідні території Африки здійснювали також Португалія з Францією [2, с. 28; 3, с. 28]. Водночас, варто зазначити, що процес колонізації та підходи, незважаючи від метрополії, були вкрай подібними за загальними рисами, але відрізнялися в деталях. Таким чином, процес колонізації та підходи до колоніальних територій та населення були подібними до тих, які ми розглянули вище на прикладі Бельгії, а саме жорстокість, бажання знищити культуру і ідентичність африканських народів та розпалити міжетнічну ненависть всередині колоніальної держави, створити територіальні конфлікти між сусідніми державами, хоча вже сама делімітація на Берлінській конференції створила значну кількість територіальних спорів та конфліктів.

Такі дії викликали стурбованість в Німеччині та Великобританії, адже була імовірно, що їх витіснять з Африки [3, с. 28], а вони мали економічний інтерес, попри це, не були зацікавлені встановлювати політичний контроль.

Розуміючи, що йде загострення відносин між метрополіями, які можуть перерости у воєнні конфлікти, Португалія запропонувала скликати міжнародну конференцію, щоб вирішити спори навколо Центральної Африки. Згодом відомий та провідний на той час дипломат Отто фон Бісмарк почав розглядати міжнародну конференцію як оптимальний варіант для реалізації німецьких інтересів [3, с. 28–29; 10, с. 32].

Конференція розпочалася, як уже згадувалося, 15 листопада 1884 року і тривала до 26 листопада 1885 року [2, с. 29]. Отто фон Бісмарк розглядав Берлінську конференцію як стратегічний крок: по-перше, Бісмарк хотів відкрити нові ринки, по-друге, створити між супротивниками Німеччини конфлікт із-за поділу колоній і, по-третє, всі з учасників конференції

були заінтересовані в ресурсах Африки, але побоюючись один одного були змушені обмежувати свої політичні і, перш за все, економічні інтереси. Водночас, для всіх держав-учасниць важливим було дотримувати образ демократичної держави і проголосити колонізацію «актом доброї волі» спрямованого на благо Африки [8, с. 44–45]. За результатами конференції був прийнятий Генеральний акт Берлінської «Африканської» конференції. На неї не було запрошено жодного представника Африки. Водночас, розподіл території на колонії здійснювався незважаючи на національні, етнічні, культурні, релігійне сповідання, вірування чи уже існуючий адміністративно-територіальний поділ або ж згідно з будь-яким іншим критерієм. Натомість делімітація здійснюватися шляхом цинічних «торгів» [11, с. 294].

Ключовими позиціями з роз'яснення предмету, викладення обставин та мотивів, що стали причиною укладення даного міжнародного договору, його цілі й завдання, а також інші відомості, що передбачається у декларуванні в преамбулі і які знайшли своє відображення в Генеральному акті Берлінської конференції щодо Конго стали: 1) в дусі доброї і взаємної згоди регулювати взаємовідносини для розвитку торгівлі і цивілізації в деяких регіонах Африки; 2) з метою уникнення непорозумінь та спорів, що можуть виникнути в майбутньому із-за нових актів окупації на побережжі Африки; і в той же час стурбовані засобами забезпечення морального і матеріального благополуччя корінного населення [4, с. 7–8].

Проаналізувавши зміст Преамбули Генерального акту можна дійти висновку, що положення фактично складається з двох блоків: по-перше, декларується інтерес чи мета, а, по-друге, в кінці додається і явно вибивається з контексту ніби то переслідований інтерес – покращити ті чи інші аспекти життя африканських народів.

Відповідно до Генерального акту на метрополії покладалися низка зобов'язань, зокрема: 1) слідкувати за збереженням племен та народів, дбати про покращення їх морального і матеріального благополуччя; 2) використовувати всі можливі засоби для припинення работоргівлі і для покарання тих, хто в ній бере участь; 3) незважаючи на віросповідання або національність захищати всі релігійні, наукові чи благодійні установи і підприємства, що створенні для вищезгаданих цілей або які спрямовані навчати місцевих жителів і приносити їм «благословення» цивілізації; 4) забезпечувати свободу совісті та релігійну віротерпимість «туземцям», рівно як підданам і іноземцям (вільно і публічно здійснювати все можливі форми божественного поклоніння, будувати будівлі для релігійних цілей і організувати релігійні місії, що належать всім віросповіданням); 5) недопускати рабство [4, с. 9–24].

Все задеклароване на Конференції щодо внесення у «дім» африканців цивілізації, поваги до свободи совісті, віротерпимості [4, с. 12–13] та інших благ передбачених Генеральним актом, який було згадано, виявились нічим іншим як прийнятною формою для світової спільноти під якою можна втілювати власні прагматичні та антигуманні інтереси. М. Крейвен у статті «Між правом та історією: 1884–1885 та логіка вільної торгівлі» відзначає, що територію Африки, яку, відповідно до Генерального акту Берлінської конференції, колонізатори зобов'язувалися захищати та циві-

лізувати, насправді перетворили на «арену найстрашніших звірств в колоніальній історії» [10, с. 33].

Варто відзначити, що Генеральний акт Берлінської конференції щодо Конго за своїм характером цілком відповідає ознакам міжнародного договору, адже він 1) має об'єкт регулювання – політичні питання; 2) за кількістю учасників – багатосторонній; 3) за характером регулювання – регіональний; 4) за способом приєднання – закритий; 5) за рівнем укладення – міждержавний. Водночас, навряд чи даний договір можна назвати добросовісним, адже держави-члени Берлінської конференції переслідували власні прагматичні та цинічні цілі, а в Генеральному акті декларували протилежне – гуманні та філантропічні наміри втручання в життя африканських народів.

Міжнародне право в XIX як і у першій половині XX століття не було на такому етапі розвитку, який відбувся після закінчення Другої світової війни і, безперечно, Віденська конвенція про право міжнародних договорів не має зворотної дії в часі. Однак, вважаємо, що принцип добросовісності є універсальним як в часі так і в просторі, адже якщо суб'єкти йдуть на його укладення, то вони хочуть врегулювати певне питання, встановити правила «гри» і уникнути чи припинити дії/події, що є для них негативними. Недобросовісне виконання чи прояви недобросовісності на етапі укладення договору тільки погіршують становище, а також відтягують наростаючий конфлікт.

Висновки. Підводячи підсумки, хочемо зазначити, що ключом до розуміння процесів на Африканському континенті, дій тих чи інших держав, народів або етносів, подій, рішень, які приймають лідери африканських держав, формування колективної безпекової системи, створення міжнародних організацій та їх органів, а також багато іншого, на наше глибоке переконання, нерозривно пов'язано з історією континенту та соціально-економічними умовами, в яких перебували африканці протягом багатьох десятиліть.

Основними проблемами, на наше переконання, стало рабство і работоргівля, масове знищення населення, перетворення місцевих жителів на рабів та виключно інструмент для виконання тяжкої праці, споживання корисних копалин і створення всіх умов щоб Африка ще на довгий період часу залишалася повністю залежною, і ця залежність, в тій чи іншій мірі, зберігається до сьогодні.

Ще однією проблемою, яку ми хочемо виділити – ксенофобія. Йдеться про правову культуру, спосіб формування суспільства та його взаємовідносин, права та обов'язки, які кожне суспільство створює відповідно до власних традицій, історії, культури тощо. М. Тофан згадує, в іншому контексті, але це не змінює змісту ідеї, про те, що так як адміністративно-територіальний поділ африканських територій не відповідав уявленням європейців про належне, а, відповідно, і ці територіальні одиниці не вважалися суверенними і не могли мати власного права [14, с. 387].

Що стосується Берлінської конференції, по завершенню якої було прийнято Генеральний акт, то вважаємо, що задекларовані блага для

Африки були загальноприйнятною оманливою формою, яка приховувала зміст, який не передбачав поваги до прав людини та намірів сприяти розвитку Африки, однак давав значні економічні блага для колоніальних імперій. Окрім згаданого, дана Конференція спричинила по всій території Африки розходження між встановленими державними кордонами і межами розселення етнічних груп корінного населення. Делімітація в певних випадках була проведена таким чином, що розділяла території, які до колоніалізму були єдиною державою, королівством чи племенем або ж історично-приналежна територія певного народу, а ідентичність африканців знищувалась.

Дане дослідження здійснено з метою формування уявлення та розуміння причин виникнення такої значної кількості спорів та конфліктів як міжнародних (переважно територіальних), так і внутрішньодержавних міжетнічних (в силу нетерпимості одного/-их етносу/-ів до іншого/-их), які охопили Африку після деколонізації. Саме таке дослідження допомагає обґрунтовано та системно вивчати в подальших дослідженнях становлення та функціонування квазісудових та судових органів у складі Організації Африканської Єдності та згодом Африканського Союзу.

Література

1. Шемшученко Ю.С. Колоніалізм. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 2. Е-Л. Київ: Академперіодика. 2017. С. 627–628.
2. General History of Africa. Vol. VII: Africa under Colonial Domination 1880–1935 / Ed. by A. Adu Boahen. 2nd. Paris: UNESCO, University of California Press, Heinemann Educational Book. 2000. 865 p.
3. Нипорко Ю.І. Берлінська конференція 1884–85. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 1. А-Д. Київ: Академперіодика. 2014. С. 249–250.
4. General Act of the Conference of Berlin Concerning the Congo (1885) // The American Journal of International. 1909. Vol. 3, No. 1. PP. 7–25.
5. Potholm C.P. The theory and practice of African politics. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. 1979. 309 p.
6. Harold J. B. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition / Harvard University Press, 1983. 672 p.
7. Sinclair G. F. 'The Ghosts of Colonialism in Africa': Silences and Short comings in the ICJS 2005 Armed Activities Decision // ILSA Journal of International & Comparative Law. Vol. 14. No. 1. 2007. P. 121–143.
8. Johnson S.J. King Leopold II's exploitation of the Congo from 1885 to 1908 and its consequences: Research dissertation... Master of History. Orlando, Florida. 2014. 84 p.
9. Hochschild A. King Leopold's ghost: a story of greed, terror, and heroism in colonial Africa / Houghton Mifflin Company. Boston, New York. 1999. 367 p.
10. Craven M. Between law and history: the Berlin Conference of 1884–1885 and the logic of free trade // London Review of International Law. 2015. Vol. 3, Issue 1. PP. 31–59.
11. Blij H.J., Muller P.O. Geography: Realms, Regions and Concepts // New York: Wiley & Sons. 1994. 688 p.
12. Toufayan M. When British Justice (in African Colonies) Points Two Ways: On Dualism, Hybridity, and the Genealogy of Juridical Negritudein Taslim Olawale Elias // Leiden Journal of International Law. 2008. Vol. 21. P. 377–410.

Анотація

Улиганець В. Є. Передумови виникнення міжнародних та міжетнічних спорів та конфліктів у Африці. – Стаття.

У статті розглянуто процес колонізації африканського континенту, зокрема переважно насильницьке захоплення, що розгорнулося наприкінці третьої чверті XIX століття, адже саме цей етап став перехідним між де-факто колоніалізмом в Африці до де-юре.

Підписання в 1885 році Генерального акту Берлінської/Африканської конференції стало не просто укладення міжнародної угоди, яка передбачала розподіл територій африканського континенту та зобов'язання, які метрополії брали на себе, зокрема по збереженню народів Африки, боротьби з рабством та работоргівлею, забезпечення віротерпимості та можливість будувати споруди для релігійних обрядів та можливість проводити ці обряди, розвиток африканців тощо. Вважаємо, що сторони Конференції уклали разом із Генеральним актом джентльменську угоду, якою передбачали експлуатацію континенту та його населення, поневолення та здійснення політики по недопущенні будь-яких умов, які б дозволили етносам, народам чи націям африканського континенту об'єднуватися навколо ідей про незалежність, права, економічний розвиток чи будь-який інший інтерес або благо для самих африканців.

Генеральний акт Берлінської конференції фактично став уособленням міжнародного права того періоду. Усвідомлюючи вищий рівень розвитку, європейські потужні імперіалістичні держави здійснили делімітацію територій Африки незважаючи на релігійні, культурні чи будь-які інші особливості етносів і народів Африки, не враховуючи навіть територіальний поділ, який уже був у Африці. Характерним є і те, що Конференція відбулася без залучення представників Африки.

Зважаючи на особливості процесу делімітації африканського континенту та політику метрополій щодо своїх колоній в Африці, цілком очевидно, що було порушено ті кордони, які на період до 1885 року сформувалися на континенті, а різні етноси та народи ставали однією нацією і, нерідко, ворогували чи метрополії розпалювали між ними ворожнечу. Зважаючи на ці фактори, закономірною є та кількість територіальних міжнародних конфліктів і міжетнічна ворожнеча та нетерпимість всередині багатьох держав Африки, яка охопила континент після отримання незалежності.

Ключові слова: колоніалізм, Берлінська конференція щодо Африки, Генеральний акт Берлінської конференції, міжнародний конфлікт.

Summary

Ulyhanets V. Y. Prerequisites of the arising of the International and Interethnic Disputes and Conflicts in Africa. – Article.

This article examines the process of colonization of the African continent, including the primarily violent seizures that unfolded in the late third quarter of the 19th century. It was during this period that the transition from de facto to de jure colonialism in Africa took place.

The signing of the General Act of the Berlin Conference in 1885 marked more than just an international agreement. It entailed the division of African territories and the obligations that the metropolis undertook. These included the preservation of African peoples, the fight against slavery and the slave trade, the guarantee of freedom of religion, and the development of Africans, among other things. However, it also concealed a gentlemen's agreement among the imperialist powers. We believe that along with the General Act, the parties to the Conference concluded a gentlemen's agreement to exploit the continent and its population, to enslave them and to pursue a policy of preventing any conditions that would allow ethnic groups, peoples or nations to unite around ideas of independence, rights, economic development, etc.

The General Act of the Berlin Conference effectively became the embodiment of international law at that time. Being aware of their higher level of development, the powerful European states decided that they alone should dictate the conditions, standards, and principles that they deemed appropriate and correct, without the participation of, for example, the peoples of Africa with their cultural and ethnic characteristics.

Given the peculiarities of the process of delimitation of the African continent and the policy of the metropolis towards their colonies in Africa, it is quite obvious that the borders that had formed on the continent by 1885 were violated. Different ethnic groups and peoples found

themselves part of the same nation and, often, became enemies, or the metropolis fanned enmity between them. Given these factors, the number of territorial international conflicts, interethnic enmity and intolerance within many African states, which engulfed the continent after gaining independence, is a natural consequence.

Key words: colonialism, Berlin conference on Africa, General Act of the Berlin Conference, international conflict.